

תקציר

ההתקדמות הטכנולוגית והעדפות הציבור מובילות לתהליך בו אמצעי התשלום מבוססי נייר, כדוגמת המזומן והשיק, ייעלמו בהדרגה. תהליך זה מתקיים על רקע החלטתה של ממשלת ישראל לאמץ את מסקנות ועדת לוקר לבחינת המלחמה בהון השחור וצמצום השימוש באמצעי תשלום מבוססי נייר. על כן, ישנה חשיבות רבה לבחינה של המשמעות בקרב האזרחים של הגברת השימוש באמצעי תשלום אלקטרוניים על פני אמצעי תשלום מבוססי נייר. בחינה זו חייבת להיעשות על רקע התהליכים המוגברים, המתרחשים בשנים האחרונות, של הקניית חינוך ואוריינות פיננסית לאוכלוסייה כולה.

בעבודה זו אני בוחן את התפקיד שיש לסוג אמצעי התשלום – אשראי או מזומן, ולחינוך והאוריינות הפיננסיים, במסגרת התמודדות הפרטים עם הכשלים המרכזיים כפי שממחישה הכלכלה ההתנהגותית: אפקט ההיצג (נטית הפרטים להיות מושפעים מהדרך בה עסקה כלכלית מוצגת), דחיית סיפוקים (נטית הפרטים להיכנע לדחף לרכישות מהירות) ורתיעה מהפסדים גדולים (רצון הפרטים להימנע מהפסדים גדולים). את הבחינה ביצעתי באמצעות מערך שאלונים, עליו ענו 191 נשאלים, כאשר בחלקו הראשון קצת פחות ממחצית הנשאלים ענו על שאלות שקשורות רק למזומן, והחלק הנותר ענה לשאלות שקשורות רק לאשראי. להלן הממצאים העיקריים:

אפקט ההיצג – עקרון היחסיות (framing effect): הוצע לנשאלים לנצל הנחה קבועה, אשר ירדה כאחוז ממחיר המוצר; הכשל של אפקט ההיצג גורם לכך שהפרטים לא מנצלים את ההנחה ככל שמחיר המוצר הבסיס גבוה יותר. בבחינת ההבדל בין אמצעי התשלום מזומן וכרטיס אשראי, נמצא כי כאשר מדובר במחיר בסיסי נמוך של המוצר, לשימוש במזומן יש אפקט חיובי: הנבדקים שענו על שאלון המזומן הראו נכונות גבוהה יותר לנצל את ההנחה יחסית לנבדקים שענו על שאלון האשראי. ככל ששכום הקנייה היה גבוה יותר, בעוד ששכום ההנחה נשאר קבוע (20 ₪), הנבדקים נטו לסרב להנחה בקנייה - הן בקרב נבדקים שענו על שאלון המזומן והן בקרב נבדקים שענו על שאלון האשראי. בהמשך בוצעה בחינה של התגברות האפקט השלילי באמצעות חינוך פיננסי ואוריינות פיננסית. הבדיקה הראתה שהנבדקים בעלי ידע פיננסי ברמה גבוהה הראו יכולות גבוהות יותר להימנע מאפקט ההיצג, בעיקר בסכומים הנמוכים.

דחיית סיפוקים: הנבדקים עומתו מול מצבים בהם ביצעו רכישה העונה על דחף רגעי גורמת לעלויות ולהפסד כספי. ניתוח תשובות הנבדקים לפי רמת השכלה מגלה כי, בעלי השכלה הנמוכה

מתואר ראשון שהשתמשו בכרטיס אשראי, הראו יכולות נמוכות יותר לדחיית סיפוקים, וכן התפתו יותר להסכים לקנייה. בנוסף, הנבדקים שהפגינו ידע פיננסי מועט הראו יכולת נמוכה לדחיית סיפוקים ונטו לבחירה של הסכמה לביצוע הקנייה. כמו כן, ניתן לראות שלסוג אמצעי התשלום יש השפעה על היכולת לדחיית סיפוקים: הנבדקים שענו על שאלון המזומן הראו יכולות גבוהות יותר של דחיית סיפוקים, ויחסית לנבדקים שענו על שאלון האשראי, הנטייה שלהם הייתה יותר לכיוון של סירוב לקנייה. בהמשך בוצעה בחינה של ההשפעה של חינוך פיננסי ואוריינות פיננסית. ניתן לראות שבסכומים הנמוכים הנבדקים בעלי יכולת יישום היו מסוגלים לדחות סיפוקים באחוזים גבוהים מהנבדקים בעלי ידע פיננסי. בהשוואה נוספת ניתן לראות שהנבדקים בעלי יכולת יישום הראו יכולת גבוהה יותר לדחות סיפוקים, על פני הנבדקים שאינם בעלי יכולת יישום, הן בסכומים הנמוכים והן בסכומים הגבוהים.

לפיכך, בחלק זה, הממצאים מראים כי אמנם השימוש בכרטיס האשראי גורם לפרטים לבצע רכישות העונות לדחף רגעי ומחליש את היכולת לדחות סיפוקים בעת הקנייה, אך הקניית חינוך פיננסי תעזור להתגבר \ להחליש נטייה זו.

רתיעה להפסדים גדולים (שנאת הפסד): בין השאר הוצגו לנבדקים אופציות לשימוש חוזר בכספי הזכייה בהימור אחד, בהימור נוסף שהוא רווחי יותר ומסוכן באותה מידה, אך תוך הפסד כספי משמעותי יותר. מהניתוח של הנתונים לפי רמת השכלה הנמוכה מתואר ראשון, ניתן לראות שיש הבדל משמעותי בין הנבדקים שקיבלו את שאלון המזומן ובין הנבדקים שקיבלו את שאלון האשראי: הנבדקים שקיבלו את שאלון המזומן נטו לתשובות שליליות יותר ולסירוב לרכוש או להשתתף במשחק ההימורים הנוסף, לעומת הנבדקים שקיבלו את שאלון האשראי; אצל אלה האחרונים התשובות היו חיוביות יותר, וכן נטו להסכים לקנייה או להשתתפות במשחק ההימורים הנוסף. כמו כן, ניתן לראות שההבדל בין השאלות של משחק ההימורים אצל הנבדקים שענו על שאלון האשראי היו בהפרש גבוה יותר מאשר אלו של הנבדקים שענו על שאלון המזומן, דבר המצביע על כך שאלו שענו על שאלון המזומן הראו שליטה טובה יותר באפקט של הרתיעה להפסדים. בהמשך בוצעה בחינה של ההשפעה של חינוך פיננסי ואוריינות פיננסית. מהממצאים התגלה שהנבדקים שהפגינו יכולת יישום מועטה נטו לתת תשובות חיוביות יותר- כלומר, נטו להשתתף במשחק ההימורים הנוסף. לממצא זה משמעות רבה במונחים של מדיניות: חינוך פיננסי עשוי לעזור לפרטים אלה ולמנוע שיקימו החלטות כלכליות לא נכונות, תוך כניסה אפשרית לתרחישים בעייתיים ברמה האישית \ משפחתית.

ממצאי העבודה תומכים במסקנה כי כל עוד אין באוכלוסייה אוריינות פיננסית וחינוך פיננסי ברמה נאותה, לשימוש במזומן שמור תפקיד במניעת כשלים בקרב פרטים בעלי השכלה נמוכה, ובקרב פרטים בעלי יכולת יישום ואוריינות פיננסית נמוכות. משמעות נוספת של הממצאים היא כי המדיניות להגברת אמצעי התשלום האלקטרוניים על חשבון אמצעי תשלום מבוססי נייר, צריכה ללכת יד ביד עם הקניית חינוך ואוריינות פיננסית בקרב האוכלוסייה בכלל ובעלי ההשכלה הנמוכה בפרט.